

KIMMO RENTOLA

Suomi liu'ussa?

Neuvostoliiton Suomen-politiikan kirstyminen 1968–70

Artikkelissa tarkastellaan Neuvostoliiton Suomen-politiikkaa kiristäneitä kansainvälisiä ja ulkopoliittisia tekijöitä Tšekkoslovakian miehityksestä 1968 kevääseen 1970.

■ Tukholmassa venäläiset olivat monesti ennenkin puineet Suomen kohtaloa. Jo pelkkä historian paino teki juuri Ruotsin pääkaupungista siihen soveliaan näyttämön.

Maaliskuun alussa 1970 asialla oli suur-lähettiläs N. D. Belohvostikov, joka oli varaulkoministerin matkassa Tukholmassa kutsuessa dynaamista uutta pääministeriä Olof Palmea Moskovaan. Siinä sivussa oli aikaa valmentaa unkarilaista kollegaa, joka oli vastaavilla asioilla.¹ Belohvostikov oli Neuvostoliiton ulkoministeriön Skandinavian osaston päällikkö, kommuniquehai ja tosikko, jota Ritarikadulla toisinaan mainittiin lempinimellä 'Valkohäntä'. Ärhäkkänä pienenä miehenä hän veti virka-asioissa aina tiukkaa linjaa, minkä vaikutusta tosin hiukan lievensi tieto tyttären urasta filmitähtenä. Sen havaitsi Kalevi Sorsa, jolla oli Pariisissa harjaantunutta silmää naiskauneudelle.²

1. Osastopäällikkö Ferenc Esztergályosin raportti konsultaatioista N. D. Belohvostikovin kanssa, 13.3.1970, no. 144-001469, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 80, XIX-J-1-j, Magyar országos levéltár (MOL, Unkarin valtionarkisto). Keskustelut käytiin 4.–7. 3. 1970, ulkoministeri Janos Peterin Pohjoismaiden-matkan alla. – Kiitän lämpimästi valtiotieteen maisteri Anikó Lehtistä, joka on tulkinut tämän ja muut unkarinkieliset asiakirjat. Samalla kiitän poliittisen historian kylmän sodan seminaaria kommenteista ja Mikko Majanderia vielä paneutuvasta lähiluvusta.

2. Keijo Korhonen (1999) *Sattumakorpraali: Korhonen Kekkosen komennossa*, Keuruu: Otava, 163–65, 174. Kalevi Sorsa (1998) *Sisänaajo. Poliittikan kuvioita 1969–72*, Keuruu: Otava, 290. Natalia Belohvostikovan (s. 1951) ura: *Sovremennaja političeskaja istorija Rossii (1985–1998 gody). Tom 2. Litsa Rossii*. 2. izd. Moskva: RAU 1999.

Mitä Suomeen tuli, Belohvostikov oli hapan. Suomen asema ei Moskovasta katsoen enää ollut vakaa, vaan liiketilassa. Urho Kekkonen oli vuoden 1968 alussa valittu kolmatta kertaa presidentiksi selvin numeroin ja hänen ulkopolitiikkansa nautti laajaa tukea, mutta ongelmia oli kasautunut jo parin vuoden ajan. Suurlähettiläs toivoi helpotusta Suomen maalissa vaaleista ja niiden jälkeiseltä hallitukselta.

Puolueettomuus Prahan jälkeen

Suomen puolueettomuus, jonka Hruštšev oli tunnustanut, joutui Prahan kevään myötä uuteen valoon. Paljastui neutraliteetin kantavuus Itä-Euroopassa, jossa Suomen asema kangasti kaukaisena houkutusena.³ Helsingin ja Prahan kohtalonyhteys keväältä 1948 toistui, sillä yya-sopimuksen vuosipäivä asetti Suomen Moskovan puntariin juuri kun tyytymättömyys tšekkeihin ryöpsähti siellä valloilleen.⁴

Vaikutus tuntui heti Helsingissä. Yya-juhlien päävieras politbyroon jäsen Kirill T. Mazurov arvosteli kommunistien kesken pääministeri Mauno Koiviston puhetta, että yya-sopimus oli menettänyt puolustuspoliittista merkitystään ja etusijalle oli noussut ystävyys. Jos sopimusta sanottiin Suomen puolueettomuuden takeeksi, ”tällöin jätetään varjoon avunantoon kohdistuvat yhteiset velvoitukset (...) Me sanomme, että sopimus menee pitemmälle kuin puolueettomuuden turvaamiseen”.⁵ Moitteet esitettiin vain ’ystävälle’, valtiosuhteiden tasolla sama Mazurov kutsui Koiviston vierailulle.⁶ Valtiojohdolle venäläiset olivat arvostelevinaan vain oikeiston tulkintoja puolueettomuudesta. Tosin niistä huomautti itse Brežnev.⁷

Tšekkoslovakian miehitys oli Suomelle šokki. Kekkonen, joka yleensä pelasi korit rinnassa kiinni kun kyseltiin hänen asioinneistaan venäläisten kanssa,⁸ tunnusti jopa brittilähettiläälle mielipahansa miehityksen johdosta ”eikä yrittänytkään salata syvää järkytystään”.⁹ Presidentti viestitti neuvostojohdolle panssarien romuttaneen hänen vuosien työnsä: näytti ”siltä kuin tämä tie tällä kertaa olisi kuljettu loppuun”.¹⁰

Miehitys oli Neuvostoliitolle poliittinen katastrofi ja kommunismin aatteelle ajan

mittaan ratkaiseva henkinen isku. Mutta sotilaallisesti se oli vaikuttava suoritus. Voimaa liikkui tehokkaasti ja sotilaskannalta kaikki ratkesi nopeasti. Neuvostoliitto osoitti murskaavan voimansa ja arvaamattomuutensa.

Vaikka välitöntä uhkaa ei Suomeen kohdistunut, maa makasi niin alttiina, että ulkopuolisia ihmetytti paniikin puute.¹¹ Mut-

3. Josef Smrkovskýn hento puolueettomuusvihjous johti suurlähettiläs Stepan Tšervonenkon hälyraporttiin 16.2.1968, *The Prague Spring 1968. A National Security Archives documents reader* (1998), toim. J. Navratil ym., Budapest: Central European University, 47. Brežnev nielaisi varoittelemun, ks. puheenvuoro politbyroossa 21.3.1968, Dmitri Volkogonov (1995) *Sem voždei: Galereja liderov SSSR*, 2, Moskva: Novosti, 44. Romanian Ceausescu mainitsi länsidiplomaateillekin, miten edullista olisi saavuttaa Suomen asema. Britannian Itä-Euroopan suurlähettiläiden kokouksen ptk. 10.5.1968, *Documents on British Policy Overseas (DBPO)* III: I (1997), London: Stationery's Office, 47.
4. Mark Kramer (1998) 'The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine', 1968: *The World Transformed*, toim. C. Fink, P. Gassert, D. Junkert, New York: Cambridge University Press, 123–37. M. V. Latyš (1998) *”Pražskaja vesna” 1968 g. i reaktsija Kremlja*, Moskva: RAN, 73–92. R.G. Pihoja (1998) *Sovetskii Sojuz: Istoriya vlasti 1945–1991*, Moskva: RAGS, 307–13.
5. Muistio Skp:n johdon tapaamisesta Mazurovin kansa 6.4.1968, Ville Pessin kokoelma (VPK): kansio 7, Kansan arkisto. Mazurov kuului politbyroon tšekki-komissioon; miehityksen aikana hän oli Prahassa politbyroon edustajana ('kenraali Trofimov'), jolle sotilaat, diplomaatit ja KGB raportoivat. Mazurov politbyroolle 21.8.1968, *The Prague Spring 1968*, 452.
6. Mauno Koivisto (1997) *Liikkeen suunta*, Juva: Kirjayhtymä, 165–66.
7. Yya-tulkinnosta ja puolueettomuudesta huomauttelivat Kekkoselle suurlähettiläs Kovalev ja KGB:n residentti Stepanov huhtikuussa ja Brežnev kesäkuussa 1968. Juhani Suomi (1996) *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968–1972*, Keuruu: Otava, 48–51, 88–89. Perustavassa teoksessaan Suomi on tietysti käyttänyt artikkelissa hyödynnettyä Kekkosien arkistoa. Selkeyden vuoksi olen kuitenkin etenkin lainauksissa yksilöinyt alkulähteet enkä joka kerta viittaa samalla Suomeen.
8. Britannian Helsingin-suurlähetystön (Sir D. Scott-Fox) salasähke no. 316, 10.10.1968, Foreign and Commonwealth Office (FCO) 33/719, Public Record Office (PRO).
9. Suurlähettiläs Sir David Scott Foxin raportti 'Kekkonen/Kosygin meeting', 18.10.1968, ja yhteenveto keskustelusta Kekkosien kanssa 18.10.1968, FCO 33/719.
10. Kekkosien PM Tšekkoslovakian tilanteesta ja Kovalevin käynnistä, 31.8.1968, Kc 11, Ulkoasiainministeriön arkisto (UM).
11. Britannian suurlähettiläs Sir D. Scott-Fox katsoi kuitenkin Suomen johtajien hyvin tietävän, että ”pakassa on aina jokeri”, ja maa oli niin alttiina [exposed], että jokin uusi käänne Moskovan politiikassa voi

ta toki Prahan opetukset huomattiin siellä missä piti. Pääesikunnassa pääteltiin, että ”rajoitettu, nopea asevoiman käyttö status quon muuttamiseksi ydinasekynnyksen alapuolella saattaa tulevaisuudessa osoittautua mahdolliseksi”. Suomen kohdalla interventioon kykeni Neuvostoliitto, jolle saattoi syntyä subjektiivinen syy, jos katsottaisiin Suomen olevan ulko- tai sisäpoliittisen kehityksen seurauksena luisumassa lännen ja erityisesti Länsi-Saksan poliittisen, taloudellisen ja jopa sotilaallisen vaikutuksen alaiseksi. Kekkonen merkitsi marginaaliin: ”Vrt. Tšekkoslovakia.” Analyysin pohjalta kehiteltiin uutta puolustusdoktriinia, jossa tavoiteltiin kykyä torjua pienehkö yllätyshyökkäys tavanomaisin asein. Presidentti sekä epäili että pelästyivät sotilaiden skenaariota: ”Mikä se on? Miten se tapahtuu?”¹²

Myös Neuvostoliiton sotilasjohdossa pääteltiin, että aseelliset konfliktit eivät kenties sittenkään aina laajenisi ydinsodaksi, vaan tavanomainen sotavoima voisi ”tietyissä olosuhteissa” riittää.¹³ Panssarivaunusta maantien ässänä juuri hankitun kokemuksen ohella tätä teoriaa ruokki kahden supervallan ydinasepariteetti, mikä pani pohtimaan potentiaalia mannertenvälisten ohjusten käyttökynnyksen alapuolella. Panssarimarsalkka Pavel Rotmistrov kuului todistelleen juuri Suomen puolustusvoimien lippujuhlan vastaanotolla Moskovassa 1965, että sinä päivänä kun ydinpelote sitoisi Yhdysvaltoja yhtä vahvasti kuin Neuvostoliittoa, läntinen Eurooppa joutuisi neuvostoarmeijan vastaiskukyvyn panttivangiksi.¹⁴

Se päivä koitti syksyllä 1969, kun strategisten aseiden rajoittamista koskeneet SALT-neuvottelut käynnistyivät, lähtökohtana osapuolten tunnustama summittainen tasavertaisuus tällä alueella.¹⁵ Ilman mitään akuutteja toimiakin tällainen strategisen asetelman ja ajattelun kehitys muodosti oman kovan taustansa Suomen asemalle ja pyrittöille, vaikka sitä ei voitu eikä haluttu ääneen lausua.

Lännessä arvioitiin, että Praha rohkaisi Neuvostoliittoa pohtimaan etenemisen mahdollisuuksia muualla, ”kyky voi nostattaa aikeen”. Suoraa interventiota todennäköisempänä pidettiin kuitenkin kärsivällistä

etenemistä riskit minimoiden siellä missä olosuhteet suinkin sallivat.¹⁶ Jälkimmäinen vaihtoehto oli sikäli perustellumpi, että Moskovan kannalta Tšekkoslovakiassa pikemminkin palautettiin status quo kuin muutettiin sitä. Oman leirin rajat ylittävien muutospyrintöjen kynnyks pysyi korkeana. Pääministeri Aleksei Kosygin vakuutti sittemmin valtiosihteeri Egon Bahrille, että Neuvostoliitto suhtautui kielteisesti muutoksiin ”ja etenkin äkkinäisiin muutoksiin”. Sen perusintressi Euroopassa oli status quon säilyttäminen.¹⁷ Tosin jo se oli omiaan lisäämään painetta Suomessa, sillä neuvostojohdolle status quo merkitsi Suomen varmistamista sille paikalle, jolla sen Moskovan ajattelussa *kuului* olla.

Suomen uusi aktiivisuus

Suomen uudet ulkopoliittiset askeleet asetuivat tälle taustalle. Näitä olivat liittyminen läntiseen talouspoliittiseen järjestöön OECD:hen ja Pohjoismaiden tulliliittöhanke Nordek. Koivistolta kuulemastaan britit arvioivat pääministerin ajavan sitä nimenomaan helpottaakseen neuvostopainetta.¹⁸

äkkiä muuttaa koko kuvion. Vuosikatsaus Suomesta, 30.12.1968, FCO 33/716.

12. Pääesikunnan päällikön henk. sal. PM 'Puolustuskykymme kehittämisen tavoitteista', 20.10.1969, ei alikirjoitusta, Vuosikirja (Vsk.) 1969, Urho Kekkosen arkisto (UKA).

13. James Sherr (1987) *Soviet Power: The Continuing Challenge*, London: RUSI, 131. Lainaus marsalkka Andrei Gretškon kirjoituksesta, *Kommunist* 2/1970.

14. Sherr 1987, 134 ja alaviite 57, s. 264–65. Rotmistrovin puheista lähteenä amerikkalainen julkaisematon muistio; Sherr (sähköposti tekijälle) ei muista, mistä he olivat tietonsa saaneet.

15. Anne de Tinguy (1999) *US-Soviet Relations during the Détente*, New York: Columbia University Press, 33–34.

16. Ulkoministeri Michael Stewartin ohjekirje suurlähettiläs D. Wilsonille Moskovaan 7.1.1969, *DBPO* III: I, 112.

17. Suurläh. P.A. Abrasimovin informaatio Kosyginin ja Bahrin keskustelusta 13.2.1970, DY 30/ J IV 2/202/82, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-Barch). Samasta keskustelusta M. E. Sarotte (2000) *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1973*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 40.

18. ”The Prime Minister himself remains keenly interested in any proposals for closer relations with the other Nordic countries which might help to offset Soviet pressure.” Britannian suurlähetystön (Scott Fox) vuosikatsaus 30.12.1968, FCO 33/716.

Amerikkalaiset uskoivat Suomen koettavan Nordekillä tasapainottaa neuvostosuhteiden uutta teollista tasoa, jolle noustiin atomivoiman ja sähkövetureiden myötä.¹⁹ Ruotsalaiset huomasivat ohittaneensa jo Nordekia pohjustettaessa Neuvostoliiton Suomen ulkomaankaupassa, ”minkä venäläiset taatusti panevat merkille”.²⁰ Niin kuin taatusti panivatkin. ”Ette te ole mikään pieni maa”, Kosygin huomautti seuraavana kesänä Palmelle, ”te sanotte niin koko ajan, mutta katsokaa mitä te tuotate...”²¹

Neuvostoliitto ei kuitenkaan heti asettanut poikkitehoja Nordekin suhteen. Itse aie oli aluksi hahmoton, ja ehkä Moskova varoi myös Suomen enempää säilyttelyä Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen. Parhain päin tulkitsti KGB:n poliittisen linjan Albert Akulov, joka levitti käsitystä, että ”Ruotsin ja Suomen puolueettomuus on vahvempi kuin Norjan ja Tanskan NATO-jäsenyys, minkä vuoksi NORDEK merkitsisi puolueettomuuden vahvistumista Pohjolessa”.²²

Suomen ulkopoliittisen aktivoitumisen tärkein elementti oli toukokuun 1969 aloite Euroopan turvakokouksesta.²³ Siihen johti yhtäältä Neuvostoliiton toive ja paine, toisaalta Suomen johdon tarve kiertää hankala vaatimus DDR:n tunnustamisesta. Ja oli vielä kolmaskin seikka, jonka taustalla hämmötti Praha. Esiintyminen aloitevaltiona, prosessi ja sen mahdollinen lopputulos vahvistivat Suomen puolueettomuuden kansainvälistä asemaa. Vastoin omaa kahdenvälisyyden oppiaan Kekkonen pyrki näin vaiivikkaa multilateralisoimaan Suomen suhdetta Neuvostoliittoon. Hänen katsannossaan Suomen aseman vahvistuminen oli saavutettavissa vain ikään kuin sivutuotteena, sellaisen suuren aloitteen ohessa, jonka kokonaisuus oli Neuvostoliitolle huomattavan houkutteleva, kuten oli toisen maailmansodan tuloksena syntyneiden rajojen yleinen hyväksyminen. Sikäli Kekkonen oli vanhoillaan, että tekeillä oli paketti, jossa Neuvostoliiton tavoitteiden edistyminen oli sidottu omaan ja isänmaan etuun niin ettei yhtä voinut toisesta erottaa.

Venäläiset käsittivät, ettei Kekkonen ryhtynyt ETY-asiaan vain heitä palvelukseen.

Tunnustettuaan Suomen aloitteen merkityksen Belohvastikov varoitti unkarilaiskolleegaa ihannoimasta sitä, sillä ensisijaisena motiivina Suomella oli oma ulkopoliittinen intressi ja prestiisi. Suomalaiset sortuivat myös kyseenalaiseen ja hyödyttömiin puheenvuoroihin, kuten ulkoministeri Ahti Karjalainen sanoessaan, ettei turvakokoukseen osallistuminen välttämättä tarkoittaisi, että osanottajat hyväksyivät vallitsevan tilanteen. Juuri siihenhän Moskova kokousta tarvitsi. Neuvostodiplomaatti kaivoi kalupakkinsa pohjalta jopa vanhan kunnan luokkavihan ja huomautti Suomen nimittäneen kiertäväksi suurlähettilääksi erittäin konservatiivisen diplomaatin, Ralph Enckellin, joka muistutti baltiansaksalaista paronia.²⁴ Nämä kopeat sortajat olivat bolševikkien puheenparressa ankaria luokkaviiholisia, Puolan paanien veroisia.

Briifaus oli niin kielteinen, että epäilee, oliko motiivi pelkästään tiedottaa Budapestiin neuvostoarvio Suomen aloitteesta. Tarkoitus taisi olla myös suitsia madjaarien intoa. Neuvostoliiton oli mutkattomampi hoitaa ETY-asiaa kahden Suomen kanssa, päättämättä sekaan liittolaisiaan, joista DDR vaihtui hysteerisesti kohtaloon, kun taas Unkari ja muutkin haaveksivat omasta profiilista. Neuvostoliiton oli monella tapaa mutkattomampi ajaa asiaa Suomen kautta. Ulkoministeri Andrei Gromyko tähdensi itä-saksalaiselle virkaveljelleen, että vaikka ETY-hankkeen tueksi syntyisi kolmen maan aloiteryhmä (mukaan tulisivat Puola ja Belgia), Suomen olisi silloinkin säilytettävä ”kunniaipaikkansa”.²⁵

Puolueettomuuden korostaminen ja uusi aktiivisuus leimasivat myös Suomen ensimmäistä kautta Yhdistyneiden Kansakuntien turvallisuusneuvostossa vuoden 1969 alusta. Sielläkin suurlähettilään paikalla oli konservatiivista ainesta, Max Jakobson. Jos jälleen muotiin tullutta luokkakantaa sovellettiin häneen, venäläisiä tuskin lohdutti havainto, ettei kyseessä ollut balttilainen tilanherra. Myös teräviä juutalaispoikia oli siellä päin ollut tapana karsastaa.

Yhdysvaltain merkitys ja globaalit kytkennät

Yhdysvaltain suhde Suomeen lämpeni vuoden 1969 mitta. Ei siihenkään saakka ollut hankausta, vaikka kommunistit olivat hallituksessa vuodesta 1966. Muualla sellainen pani amerikkalaiset *Red Alert* -tilaan, mutta Suomi oli poikkeus. Se pysyi länsimaana ja oli joka tapauksessa Neuvostoliiton kainalossa. Jo ensiarvioissa nähtiin riskinä lähinnä se, että jos Suomi mainittaisiin palaverissa Yhdysvaltain liike-elämässä, Pentagonissa tai CIA:ssa, joku huonosti informoitu ja tunneperäinen osanottaja menisi tokaisemaan: ”Mutta siellä on kommunistit hallituksessa”, minkä jälkeen järjestyksessä kävisi mahdottomaksi, vaikka huoleen ei ollut syytä. ”Kommunistien läsnäolo Suomen hallituksessa ei sinänsä edellytä mitään muutosta Yhdysvaltain peruslinjassa, että autetaan Suomea pysymään itsenäisenä.” Etäisyyttä ei tarvinnut eikä saanut ottaa, taloussuhteet ja tuki olivat entistä tärkeämpiä. Myös Kekkonen itäpainotteista ulkopoliittikkaa, joka aikoinaan nähtiin melkein petturuutena, ymmärrettiin nyt Washingtonissa hyvin pitkälle.²⁶

Tšekkoslovakian miehitys synkensi arvioita kommunistien osanotosta hallitukseen ja pani amerikkalaiset myöntämään itselleen, etteivät he toden tullen voisi taata Suomen itsenäisyyttä.²⁷ Paradoksaalista kyllä, se vahvisti myönteistä suhtautumista Suomeen sellaisena kuin se oli. Richard Nixonin tultua presidentiksi Suomea alettiin suorastaan suitsuttaa. Romaniassa Nixon tervehti Suomen suurlähettilästä: ”Te suomalaiset olette kovapintaisia kavereita! Olette vahvoja ihmisiä ja minä kunnioitan teitä. Tiedän mitä sanon! Olinhan itse siellä.” Puhuessaan presidentti heilutteli nyrkiään suurlähettilään nenältä vyötärölle ja takaisin.²⁸

Kiittelyn taustalla kuului amerikkalaisten suivaantumisen Ruotsin Vietnamin-politiikkaan, joka terästyi entisestään, kun pääministeriksi nousi Olof Palme. Ainoana länsimaana Ruotsi tunnusti Pohjois-Vietnamin. Vertailukohdan tarjosi Suomi, jonka tapoihin ei suurvaltojen arvostelu kuulunut. ”On muuten puolueettomia ja puolueettomia

maita”, ulkoministeri William Rogers valisti virkaveljeään Ahti Karjalasta, joka oli parikymmentä vuotta melkein päätoimenaan miettinyt neutraliteetin ongelmia. ”Suomi on todella puolueeton maa.”²⁹ Kun Karjalainen vakuutti, ettei Yhdysvalloilla ollut vihollisia Suomessa, State Departmentissa muistutettiin ylioppilasaktivisteista, ”jotka näyttävät olevan vasemmiston vankeja”. Karjalaisen mielestä heillä ei ollut ”mitään merkitystä”. Jos Yhdysvaltain vihollisia löytyi-

19. Yhdysvaltain ulkoministeriön tiedustelu- ja tutkimusosaston (INR) Intelligence Note no. 128, 27.2.1969, Subject Numeric Files: Finland (SNFF) 1967/69, State Department, Record Group (RG) 59, National Archives at College Park (NA). Kiitän dos. Vesa Värestä ja valtiotieteen maisteri Ari Yläanttilaa mahdollisuudesta tutustua amerikkalaisdokumenttien kopioihin.

20. Suurlähettiläs Ingemar Hägglöfin raportti ulkoministeri Torsten Nilssonille, no. 579, 23.8.1969, HP 1 Af: 286, Utrikesdepartementets arkiv (UD).

21. Muistio Palmén ja Kosyginin keskusteluista Kremissä 17.–18.6.1970, 22.6.1970, HP 1 G / Sovjet 2/3, UD.

22. Jaostopäällikkö Paavo Laitisen muistio keskustelusta Akulovin kanssa 15.1.1969, Vsk 1969, UKA. Koivisto 1997, 210–11.

23. Suomi 1996 200–14. Max Jakobson (1983) 38. *kerros: havainnot ja muistintapanoja vuosilta 1965–71*, Helsinki: Otava, 215–30.

24. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970. Belohvostikov tunti henkilökohtaisesti Enckellin, joka oli palvellut samaan aikaan suurlähettiläänä Tukholmassa.

25. Lyhyt muistio Winzerin ja Gromykon keskustelusta 25.2.1970, lähetetty Ulbrichtille 2.3.1970, DY 30/ J IV 2/202/82, SAPMO-Barch.

26. Yhdysvaltain Helsingin-suurlähetystön sähke no. A-96, 6.9.1966, aiheena US Policy Assessment. Täsmälleen samat sanat toistettiin päivityksessä, Suurlähetystön sähke no. A-411, 7.5.1968. Molemmat SNFF, RG 59, NA.

27. Henry Owen ulkoministerille 24.9.1968, liitteenä hyväksymistä varten National Policy Paper on Finland, Policy Planning Staff 1965–69, RG 59, NA. Muistiassa katsottiin kommunistien häätäminen Suomen hallituksesta suotavaksi, ettei läntinen Eurooppa saisi huonoa esimerkkiä, mutta todettiin, ettei Yhdysvaltain ei kannattanut toimia tässä asiassa.

28. Suurlähettiläs Kaarlo Mäkelän raportti no. 409/108, Bukarest 5.8.1969, kopio, UKA 22/13.

29. Muistio Karjalaisen ja Rogersin keskustelusta 12.9.1969, Aarno Karhilo 15.9.1969, Vsk 1969, UKA. Rogers oli ”aika tavalla ’leveämpi’ ja huumorintajuisempi herra (asianajaja!) kuin edeltäjänsä”, Karjalainen kuvasi kirjeessä Kekkoselle 16.9.1969, sama. Amerikkalaisen muistion mukaan Rogers sanoi Suomen olevan ”neutral in the best sense. There are neutrals and neutrals. The US understands Finland’s position and approves of it. It is harder to understand the Swedish sort of neutrality.” Keskustelumuistio Karjalainen–Rogers 12.9.1969, SNFF, RG 59, NA.

si, ulkoministeri tuntui yhtyvän arvioon, että ”ne ovat Suomenkin vihollisia”.³⁰

Yhdysvallat sai suopeudestaankorkeaa, kun Suomen varovaisuus kaatoi Ruotsin inspiroiman yhteispohjoismaisen Vietnamin apuhankkeen.³¹ ”Suomi ei ole samanlaisen Vietnam-hysterian vallassa kuin Ruotsi”, Henry Kissinger kiitteli.³² Presidentti Kekkonen huomasi otolliseksi tunnustella valtiotieverailua Washingtoniin ensi kertaa siten vuoden 1961.³³

Kun Helsinki sovittiin marraskuussa 1969 käynnistyneiden strategisten aseiden rajoittamisneuvottelujen (SALT) pitopaikaksi, Kissinger murjaisi olevansa varma, ”että asennatte huoneisiimme kuuntelulaitteet vain omaan käyttöönne, mutta ei Neuvostoliiton laskuun”.³⁴ Vaikka tämännäköiset puheet eivät olisi tulleet Moskovan korviin, kyllä siellä kuvio ymmärrettiin. Kun porvari kehuu, tarkista kantasi: August Bebelin vanha opetus kuului yhä ideologiseen vakiovarustukseen. Jos Valkoinen talo kehuu Suomen puolueettomuutta, jossain haisi raato.

Venäläisten mielestä Washingtonilla ei olisi pitänyt olla varaa uusiin askeliin etenään heidän nenänsä alla. Moskovassa oli näet vastikään päätelty Vietnamin vaikeuksien heikentäneen Yhdysvaltoja niin tuntuvasti, että kahden maailmanjärjestelmän voimasuhde oli muuttumassa.³⁵ Helsingissä ei hevin nähty, mitä meidän rauhaamme kuului, jos nopeasti kipittävät pienet sissit saivat lippunsa USA:n Saigonin-lähetystön salkoon, mutta Kremlin ajattelua hallitsivat globaali voimasuhde ja kylmän sodan nollasummalogiikka. ”Amerikkalaiset jättävät rauhaan ne maat, joiden kanssa Neuvostoliitto on solminut sopimuksen”, päätteli Brežnev, joka väitti omaa puoltaan jopa vahvemmaksi.³⁶ Usko sai vahvistusta ’päävastustajan’ väisusta reagoinnista Tšekkoslovakian miehitykseen. Valkoisella talolla oli kylliksi murheita omasta takaa ja Moskovankin apua voitiin tarvita, kun Vietnamista pyrittiin irti.³⁷

Jos globaali voimasuhde muuttui, puolueettomuuden sijainti muuttui. Vaikka Suomi ei ollut Neuvostoliiton varsinaisia liittolaisia, myös sen kanssa oli sopimus, ja sen paikka kytkeytyi voimatasapainoon. Selit-

täessään Tšekkoslovakian miehitystä Suomen kommunisteille professori Mihail Sverdlov sanoi, että nimenomaan Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton voimatasapaino oli ”synnyttänyt spekulatiivisen puolueettomuusidean”, jota Romania, Jugoslavia ja Tšekkoslovakia olivat yrittäneet hyödyntää.³⁸ Ja jota Suomi hyödynsi, sai päätellä. Eikä se ollut kehumista.

Loppuvuodesta 1969 Moskovan itsevarmuus sai lisää polttoainetta, kun Nixon pyrki huojentamaan USA:n sitoumuksia puolustaa ’vapaata maailmaa’³⁹ ja hän ja Kissinger kättivät apua ja välitystä päästäkseen Vietnamista. Presidentti varoitti neuvostolähettilästä, ettei kannattanut yrittää ”murtaa häntä”.⁴⁰ Sehän oli kuin kehoitus. Ennen tet-hyökkäystä Neuvostoliitto oli kai tosissaan etsinyt poliittista ratkaisua Vietna-

30. Keskustelumuistio Karjalainen – country director G. M. Ingram, 12.9.1969, SNFF, RG 59, NA.

31. Yngve Möller (1992) *Sverige och Vietnamkriget: ett unikt kapitel i svensk utrikespolitik*, Stockholm: Tiden, 162–200. Ks. myös Jussi Hanhimäki (1997) *Scandinavia and the United States: An Insecure Friendship*, New York: Twayne’s, 130–34.

32. Risto Hyvärisen muistiinpano keskustelusta Kissingerin kanssa 24.10.1969, Vsk 1969, UKA.

33. Suurlähettiläs Petersonin sähke no. 537, 14.10.1969, SNFF, RG 59, NA. Raportoituuan ”presidentin luottomiehen” Risto Hyvärisen tunnustelusta suurlähettiläs kannatti vierailua voimakkaasti ”to counter this stepped up Soviet effort (...) to increase Soviet prestige and influence here.”

34. Hyvärisen em. muistiinpano 24.10.1969.

35. Brežnev Dubčekille 11.4.1968, *The Prague Spring 1968*, 98 ja alav. s. 103. Ks. myös Dubčekin raportti Dresdenin keskusteluista ja Kosyginin puheista siellä, 25. 3. 1968, sama, s. 74.

36. Brežnevin puhe puoluevierailijoille Prahassa 9.12.1967, *The Prague Spring 1968*, 18.

37. George C. Herring, ’Tet and the Crisis of Hegemony’ (1998), *1968: The World Transformed*, toim. C. Fink, P. Gassert, D. Junkert, New York: Cambridge University Press, 50–52. Ilya V. Gaiduk (1996) *The Soviet Union and the Vietnam War*, Chicago: I. R. Dee, 176. Anatoly Dobrynin (1995) *In Confidence*, New York: Random House, 184.

38. Erkki Kivimäen muistiinpanot keskusteluista Sverdlovin kanssa 16.9.1968, Erkki Kivimäen kokoelma (EKK): 10, Kansan arkisto. Vierailusta V-P. Leppänen (1999) *Kivääri vai äänestyslippu. Suomen kommunistisen puolueen bajaannus 1964–70*, Helsinki: Edita, 256–58.

39. Ensin Nixonin Guamin-puhe 25.7.1969 ja sitten State of the World -katsaus 18.2.1970.

40. Gaiduk 1996, 212–13. Richard Nixon (1978) *RN: The Memoirs of Richard Nixon*, New York: Grosset & Dunlap, 407.

miin, ettei sota laajenisi. Mutta kun amerikkalaisille alkoi häviö hämmöttää, sodan pitkittymisessä alettiin Moskovassa nähdä oma siunauksensa.⁴¹

Toisaalta paheni uusi epävarmuustekijä: Kiinan kiista Neuvostoliiton kanssa kärjistyi aseelliseksi Ussuri-joella keväällä 1969. Syksyllä Kissinger sormeili jo Kiinan korttia⁴² ja Beijingissä vanhat marsalkat kehoittivat Mao Zedongia sopimaan amerikkalaisten kanssa, koska Neuvostoliitto oli vaarallisempi vihollinen.⁴³ Vaikka maolainen propagandatykistö moukaroi 'USA:n imperiaalisuutta' entiseen tapaan, Moskova näki Kiinan kortin mahdollisuuden ja varoitti amerikkalaisia siitä. Jos Kreml aikoi hyötyä myyjän asemastaan, rauta oli kuumana *juuri nyt*, ennen kuin kielletyn kaupungin suunnalta poikisi Yhdysvalloille mitään.

Vaikka Kiina oli kaukana Suomesta, Moskovan kannalta ne olivat rajanaapureita vastakkaisilla suunnilla. Idän jännitys oli ennenkin heijastunut neuvostojohdon Suomen-politiikkaan.⁴⁴ Se oli geopolitiittinen realiteetti, jota johdon vaihdokset eivät muuksi muuttaneet. Ellei enempää, niin nytkin Kiina loi Kremlin uhkan, kiireen ja epävarmuuden ilmapiiriä.

Moskovan ulostulo ja uusi arvio Pohjolasta

Kreml päästi Suomen-hiertymän julki lopputyksystä 1969. Se oli iso askel heiltä. Valtionpäämies Nikolai Podgornyin vierailulla Suomen puolueettomuus jäi ensi kertaa siten vuoden 1956 mainitsematta huippuvierailun kommunikassa. Max Jakobsonin kirjoittelu yya-sopimuksesta joutui neuvosto-lehtien tulilinjalle.⁴⁵

Belohvostikov selitti unkarilaiskollegalle, ettei ”kukaan” kiistänyt Suomen puolueettonta asemaa, mutta sen ylikorostaminen heijasti oikeiston vaikutusta ulkopoliittikaan. Painottamalla puolueettomuutta Suomessa vähäteltiin yya-sopimusta ja korostettiin epäsuorasti länsisuhteita, pariteettia suhteissa itään ja länteen. Sellaista Neuvostoliitto ei hyväksynyt. Siellä oli myös pantu merkille lännen uusi suopeus Suomen puolueettomuutta kohtaan.⁴⁶ Vuotta myöhemmin KGB:n Viktor Vladimirov tarkensi

Ruotsin suurlähettiläälle: jos puolueettomuus tarkoitti Suomen ”nykyistä politiikkaa” Ruotsin ja Neuvostoliiton puolivälissä [mitt emellan], se oli täysin tyydyttävää, ”mutta mikä esti jotain tulevaa Suomen hallitusta nimittämästä puolueettomuudeksi politiikkaa USA:n ja Neuvostoliiton puolivälissä?” Se ei käynyt.⁴⁷

Paineen kasvaessa ulkoministeri Karjalainen hahmotteli oitis, että 'klassisen' puolueettomuuden sijasta olisi aina mainittava Suomen puolueettomuuden nojaavan yya-sopimukseen.⁴⁸ Jopa neuvottelupöydässä hän otti etäisyyttä spitaalitartunnan saaneisiin opastamalla itäeurooppalaista kollegaansa, että Suomen ulkoministeriön ”henkilökunnan” mielipide oli toki tärkeä tuntea, mutta se ei ollut välttämättä sama kuin ministeriön lopullinen päätös.⁴⁹

Sen sijaan Kekkonen ei halunnut sallia UM:n johdon edustaman värin pyyhkimis-

41. Vielä joulukuun puolivälissä 1972 KGB:n poliittisen linjan Anatoli Vasin huomautti kokoomusnuorten Ilkka Kanervalle, ettei Neuvostoliitolla ollut kiirettä lopettaa sotaa. Tärkeintä oli, keiden vaikutus olisi sodan päättyessä vahvempi Hanoissa: Neuvostoliiton piti pysyä vahvoilla voidakseen saartaa Kiinaa. Tark. Aito Haapanen (Turku) toimistopääll. Arvi Kolille 23.1.1973, hm 11649 Vasin, Suojelupoliisin arkisto (Supo). Havaittuaan kontaktin Supo varoitti 12.1.1973 Kanervaa siitä ”minkäläisen miehen kanssa hän on tekemisissä ja mikä tällaisten tapaamisten tarkoituksena on.” Vastoin sen ajan nuorisopolitiikan tapoja Kanerva ryhtyi raportoimaan Supolle keskusteluistaan.

42. Raymond L. Garthoff (1985) *Détente and Confrontation. American-Soviet relations from Nixon to Reagan*, Washington: Brookings Institution, 219–20.

43. Odd Arne Westad (1999) 'Introduction', *Brothers in Arms. The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance 1945–1963*, toim. O. A. Westad, Washington: Woodrow Wilson Center Press & Stanford University Press, 30.

44. Selvimmin 1950 ja 1958. Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Keuruu: Otava, 139–41, 491–2.

45. Suomi 1996, s. 214–15, 236–52.

46. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970.

47. Jan Lundvikin muistiinpanot lounaskeskustelusta Vladimirovin kanssa 16.3.1971, liitteenä Hägglöfin kirjeessä Wachtmeisterille 18.3.1971, HP 1 Af: 292, UD. Keskustelukieli oli suomi. Kevään 1971 tilanne oli uusi, mutta Suomen puolueettomuuden sijoittaminen heijasti pitempiä aikoja ajatuksenkulkua.

48. Karjalaisen muistio 'Neuvostoliitto ja Suomen puolueettomuus', 9.12.1969, Vsk. 1969, UKA.

49. Muistio ulkoministereiden Karjalainen ja Peter neuvotteluista Budapestissa 19.–20.1.1970, 22.1.1970, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 36, MOL XIX-J-1-j.

tä pois paletistaan, vaan suojeli virkamiehiään, samalla suitsien Jakobsonia. Hän tarvitsi 'tohtorikoplaa' virallisen linjan vartiomiehinä itään päin ja puhemiehinä ja selittäjinä lännen suuntaan, minne he saivat esiintyä presidentin henkilökohtaisina luottomiehinä. Luottosuhteisiin venäläisten kanssa ei virkamiehiä kaivattu. Kekkonen kannalta oli ongelma, että saatuaan arvostelua Jakobson ei pitänyt päätään alhaalla, vaan korosti näkemystensä edustavan Suomen ja siis presidentin linjaa.⁵⁰ Niin selvä ei asia ollut, sillä Tamminiemen paletti oli lavea ja käytössä oli monta pensseliä.

Moskovan tyytymättömyys kohdistui Suomen koko ulkopolitiikkaan, mutta vielä erikseen ja kärkevämmiin UM:n virkamiesjohtoon. Tavoitteena oli *sekä* vaikuttaa Suomen linjaan *että* heikentää johtavien diplomaattien vaikutusta sen muotoilussa ja eristää heidän edustamansa oikeisto ulkopolitiikasta. Se siivu voitaisiin saada leikatuksi, sillä Ritarikadun johdolta puuttui vahva selkänöja hallituksen piiristä.⁵¹ Venäläisten aikeena oli sitoa virallinen ulkopolitiikka ja kansanrintama pysyvästi toisiinsa; sellainen kytkös ilmaantuikin kuulolla olleiden sosiaalidemokraattien aivoituksiin.⁵² Sikäli venäläiset kuitenkin laskivat operaationsa pieleen, että Kekkonen lähti pitkälle UM:n 'juntan' tueksi.

Samassa yhteydessä Moskovassa lyötiin lukkoon lopullinen kielteinen kanta Nordekiin. Koko integraatio joutui uuteen valoon,⁵³ kun EEC:n ministerineuvosto päätti – de Gaullen vetäytyttyä vartiopaikaltaan – avata neuvottelut jäsenyyttä hakeneiden Britannian, Tanskan ja Norjan kanssa.

Linjansa päätettyään Moskova vanhan tavan mukaan haukkui ensin suomalaiset toverit, jotka joutuivat kuulemaan myrkyllisiä letkauksia myöhäisheräämisestä Nordek-asiassa. "Vaikka niille antaisi käteen minkälaisen poliittisen asean", huhuttiin korkean neuvostoverin valitelleen, "kirpoaa se suomalaisten käsistä, he eivät osaa pitää mistään kiinni".⁵⁴ Ele Alenius sai NKP:n kansainvälisen osaston pilkalliselta varajohtajalta Aleksei Beljakovilta kuulla olevansa "Nordek-ministeri".⁵⁵

KGB:n Vladimir Stepanov tiedusteli isän-

nän äänellä työnantajien Päiviö Hetemäeltä, "onko Suomelle ja mitä hyötyä koko Nordekista". Kuultuaan talouden tarpeista hän tuumi, ettei Moskova toki toivonut Suomen taantuvan, mutta ei myöskään, että "Suomi liukuu – niinkuin täällä näyttävät eräät haluavan – lännen poliittiseksi välineeksi".⁵⁶ Tätä tuli nyt joka tuutista, jopa sotilailta. Suomen Moskovan-suurlähetystön itsenäisyyspäivän vastaanotolla ilmavoimien uusi komentaja marsalkka Katuhov huomautti sotilasasiamiehelle ilman diplomaattisia koukeroita: "Eversti Tehola, te olette riittävän arvovaltainen Suomen kansalainen ja voitte tehdä kaikkenne, ettei Suomi liityisi Nordekiin".⁵⁷

Ei ole tiedossa, miten hajulla venäläiset olivat siitä, että Nordekiin liittyi kuin liittyikin sotilasulottuvuus. Ruotsin edustajat ryhtyivät syksyllä 1969 moittimaan Suomen aineellista puolustuskykyä, jopa laiminlyön-

50. Hyvärinen Kekkoselle 1.12.1969, Vsk. 1969, UKA. Jakobsonin polemiikkihaluihin Kekkonen merkitsi "ei mitään ei missään nimessä." Ks. myös Hetemäki Kekkoselle 23.12.1969, sama. Britit uskoivat Jakobsonin olevan Kekkonen "personal confidante", joka sai esimieheltään täyden suojan. Paul Leverin kirje 21.11.1969 ja suurlähettiläs W. B. J. Ledwidgen raportti 3.12.1969, FCO 33/719. Polemiikin aiheesta suurlähettiläs oli sitä mieltä, ettei Jakobsonin tulkinta perustunut yysopimukseen eikä Novosibirskin kommunikeaan, vaan suomalaiset olivat yrittäneet vanhaa tempuaan ja vennyttäneet velvoitteidensa tulkintaa.

51. Kun venäläiset siivuttivat Suomen ulkopoliittista johtoa, UM:ssa maksettiin potut pottuina ja omaksuttiin tulkinta, jonka mukaan kahdenvälisiä suhteita hoitaneet neuvostovirkamiehet olivat "rätt enkelspäriga och onyanserade", kun taas esim. YK:ssa neuvostoedustajat näkivät maailmanpolitiikan laajemmin. Ks. Risto Hyvärisen tulkintoihin perustuva Ingemar Hägglöfin raportti no. 753, 27.10.1969, HP 1 Af: 287, UD.

52. Väinö Leskisen PM 15.11.1969, Vsk 1969, UKA. Pekka Kuusi: Hallitusyhteistyö tuonut tuloksia ulkopoliitikassa, *Suomen Sosialidemokraatti* 27.11.1969.

53. Jyrkentynyttä kantaa koko integraatioon osoitti KGB:n V. S. Stepanovin Kekkoselle 12.3.1970 tuoma Brežnevin viesti, että epäluulot olivat alkaneet nimenomaan Suomen liityttyä "salaa" OECD:hen. Suomi 1996, 134.

54. Supon Tampereen piirin tiedoituslehtinen no 1/70, Arra 13.1.1970. Yhteenvetoja ym. 1970–71, Supo. Tiedon NKP-purkauksesta ilmoitettiin olevan alkujaan Leo Suonpäältä.

55. Ele Alenius haastattelu 2.11.2000.

56. Hetemäki Kekkoselle 11.12.1969, Vsk. 1969, UKA. Keskustelu oli käyty samana päivänä.

57. Ev Yrjö Teholan raportti 'Nordek-kammoako NL:ssa?', 9.12.1969, valokopio käsin tehdystä originaalista, Vsk. 1970, UKA.

tejä, sillä menot olivat vain kymmenesosa Ruotsin menoista.⁵⁸ Ensiapuna ruotsalaiset koettivat myydä Suomelle kaksitoista Draken-hävittäjää samoilla ehdoilla joilla Tanska oli niitä saanut.⁵⁹ Viimeistään sen venäläiset saivat tietää, sillä *Pravda* palautti mieliin vuoden 1948 pohjoismaisen puolustusliiton hankkeen. Silloin Suomea ei ajateltu mukaan, mutta nyt näytti olevan toisin.⁶⁰

Venäläisten Nordek-varoittelu sai keskustapuolueen ja SKDL:n asettumaan hallituksessa neuvottelujen lykkäämisen kannalle ja Väinö Leskisen yrittämään ylläköllä vastavaa päätöstä sosiaalidemokraattien ministeriryhmässä.⁶¹ Presidentti Kekkonen lähti tammikuun alussa kuitenkin vielä liikkeelle ja koetti myydä kommunisteille Akulovin vanhaa argumenttia, että Nordek voisi muuttaa Tanskan ja Norjan asemaa NATO:n jäsenenä ja estää EEC:tä laajenemasta pohjoiseen.⁶²

Mutta KGB-järkeily ei ollut enää voimassa. Neuvostojohdon kanta oli nyt päinvastainen, mikä selvisi Kekkoselle Zavidovossa helmikuun lopulla ja SKP:lle politbyroon jäsenen Arvid Pelšen vierailulla vähän myöhemmin. Viimeksi mainitun mielestä Nordek ”auttaisi koko pohjois-Euroopan vetämistä Länsi-Euroopan sotilaspoliittiseen järjestelmään” ja ”johtaisi ehkä Suomen ja Ruotsin ulkopoliittisen aseman muuttumiseen”. Enää ei toivottu Suomen ja Ruotsin vaikuttavan Norjaan ja Tanskaan, vaan pelättiin vaikutuksen kulkevan vastakkaiseen suuntaan. Vanha bolševikki moitti sitä, että vaikka Neuvostoliittoa oli luvattu konsultoida, Suomi vain jatkoi hanketta.⁶³ Jotta Nordek-asia tulisi varmasti selväksi, Pelše ja Beljakov jumputtivat sitä suomalaisille tovereille kaikkiaan seitsemän tuntia.⁶⁴

Belhovostikov moitti pääministeri Koiviston kaksinaamaisuutta. (Stalinin sanastoa: hänelle riitti, kunhan kaksinaamaisella oli yksi niska.) Mutta ongelma ei rajoittunut innokkaimpaan puuhamieheen, sillä Suomen Nordek-politiikka oli kokonaisuudessaan ”erittäin ärsyttävää”. Suomalaisen vaikuutteluista huolimatta saattoi jopa havaita pehmenemistä EEC-mahdollisuuden suuntaan. Aikaisemmin todettua Koiviston ja Karjalaisen vastakohtaisuutta ei Neuvostoliiton ulkoministeriössä enää tunnustettu,

vaan nyt jopa Kekkonen nähtiin taipuvaisena hyväksymään ruotsalaisten argumentit. Neuvostojohdajat varoittivat häntä Zavidovossa vakavasti, mutta Belhovostikov ei vielä tiennyt, tehosiko se, sillä Kekkonen oli itsepäinen ja lähti siitä, että mikä kelpasi neutraalille Ruotsille, kelpasi myös neutraalille Suomelle.⁶⁵

Niin kuin aina, epäluulo elätti salaliitoteorioita. Belhovostikov väitti, että keskustapuolue oli ostettu selvällä ruotsalaisella rahalla: mahdollisuus voittaa Suomen talousongelmat oli ylivoimainen houkutin Nordekiin. SDP:n osalta Helsingin itäeuroopalaisissa diplomaattipiireissä kiersi juttu, jonka mukaan ruotsalainen veljespuolue oli luvannut maksaa Nordek-kannatuksesta huolehtimalla satatuhatta siirtotyöläistä uurnille äänestämään Suomen sosiaalidemokraatteja.⁶⁶

58. Suurlähettiläs Hägglöfin luento maanpuolustuskorkeakouluyhdistyksen kokouksessa 5.11.1969 ja raportti Palmelle ja Nilssonille, no. 857, 10.12.1969, HP 1 AF: 287, UD.

59. Tammikuussa valtioneuvoston listalle tullut asia lykkääntyi, ja pääministeri Koivisto setvi kauppaa Palmensa kanssa Nordek-kokouksissa. Valtioneuvoston yleisen istunnon esittelylista 22.1.1970 ja siihen liittyvä Kauko Pöyhösen muistio 16.1.1970; Mauno Koiviston muistio 11.6.1970, Vsk. 1970, UKA. Koivisto 1997, 192–94, 231–32.

60. P. Krymov, *Pravda* 10.2.1970.

61. Koivisto 1997, 227–28.

62. Suomi 1996, 334–36. Kekkonen lähdettyä liikkeelle keskeinen Nordek-virkamies Erik Törnqvist esitti Skp:n johtajille kysymyksen: ”Voidaanko odottaa, että jos Nordek syntyy, Ruotsin-Suomen ominaispaino lähentää Norjaa ja Tanskaa näiden maiden puolueettomuuslinjaan.” Aimo Haapasen muistioinnat neuvottelusta 9.1.1970 (Törnqvist, S. Lindblom–Saarinen, Aalto, Poikolainen, Kauppila, Haapanen), Aimo Haapasen kokoelma (AHK): 50, Kansan arkisto. Samaa Kekkonen itse uumoili Saariselle, Skp:n sihteeriön ptk. 24.2.1970.

63. Ritva Päivärinnan muistio Nkp:n ja Skp:n keskustelusta 4.3.1970. SKP Kansainvälinen osasto H23, Kansan arkisto.

64. Paul Leverin kirje ’Visit of the Soviet Communist Party Delegation to Finland’, 13.3.1970, FCO 33/1175. Brittien tietolähde oli Skdl:n pääsihteeri Aimo Haapanen.

65. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970. Viimeksi mainitussa kohdassa neuvostodiplomaatti taisi antaa hieman väärän todistuksen presidentin sanoista. Ks. Suomi 1996, 346–50. Koivisto 1997, 236.

66. Suurlähettiläs Rudolf Rónain raportti 15.2.1970 (jaettiin USTP:n politbyroolle), Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat, 1970, kansio 36, MOL XIX–J–1–j.

Pohjolan yleistilanne oli Moskovassa arvioitu kokonaisuutena uudelleen. Juuri sitä nyt viestitettiin unkarilaiselle kollegalle. ”Viime aikoina – neuvostoarvion mukaan – on käynnistynyt vakava taistelu vaikuttamisesta näiden valtioiden politiikkaan, eikä se itse asiassa ole muuta kuin heijastusta siitä, että tämä alue on kahden voimalinjan kohtaamisen näyttämö.”⁶⁷ Tyvenen maailmankolkan kuvaan oli ilmaantunut mutkistavia tekijöitä. Uusia mahdollisuuksia Moskovalle avasi Pohjolassa voimistunut yhteiskunnallinen liikehdintä ja Vietnamin sodan aiheuttama etäännyminen Yhdysvalloista, varsinkin Ruotsissa ja jossain määrin myös Norjassa. Mutta myös kielteiseen sarakkeeseen tuli merkintä: alueen nopea talouskehitys vahvisti edellytyksiä EEC-jäsenyyteen. Nordek voimisti tätä ”erittäin vaarallista” suuntaa ja merkitsi vähintään avautumista EEC:n suuntaan, ellei enempää.

Venäläisiä huolestutti aluksi verraten passiivisen Ruotsin alkuvuodesta 1970 osoittama uusi alttius rahoittaa Nordekia. Joku saattoi uskoa, että kyse oli vain nuoren pääministeri Palmen halusta viedä asioita päätökseen ja kerätä sulkia hattuunsa.⁶⁸ Mutta Belohostikov näki taustatekijät toisessa valossa: (1) jos Tanska ja Norja jatkaisivat kohti EEC:tä, Ruotsi jäisi kahden ”vähemmän houkuttelevan Suomen” kanssa; (2) sekä sosiaalidemokratian että ruotsalaisten monopolien tavoitteisiin sopi vetää Suomi mukaan ja etäämmäs Neuvostoliitto-suhteesta; (3) suhteessa EEC:hen neljällä pohjoismaalla olisi blokkina paremmat neuvotteluasemat kuin kullakin erikseen. Ja sitten vielä: (4) Willy Brandtin vaikutus.

Unkarilainen kuulija tähdensi, että tällainen oli nimenomaan ’neuvostotovereiden’ käsitys. Brandtin vaikutusta todistamaan haalittiin pari huteraa faktaa, vierailumatkoja ja sellaisia; jos venäläisillä oli takakautta saatua parempaa tietoa, siihen ei tietenkään voinut viitata. Pääministeriksi päästyään Palme näet ryhtyi oitis kohentamaan Vietnamin ja radikalismien leimaamaa mainetta nimenomaan läntisenä valtiomiehenä. Ensi vaiheessa hän koetti puoluekanavien kautta saada aikaan huipputapaamisen itsensä, Brandtin ja Britannian Harold Wil-

sonin kesken. Brandt innostui, mutta hanke kaatui Wilsoniin, joka ei halunnut käydä huutokauppaa saksalaisten kanssa Pohjolan integraatioehdoista, ei leimautua puoluemieheksi äänestäjien silmissä eikä ”taata” Palmea amerikkalaisille.⁶⁹ Vaikka venäläiset eivät olisi tästä tienneetkään, jo pelkkä pelkokin riitti. Etulinjassa Länsi-Berliinin pormestarina pitkään palvellut Brandt luettiin Neuvostoliitossa vanhastaan ideologisen kylmän sodan vaarallimpiin sotureihin.⁷⁰ Juuri hänen isännöimänään Kennedy yritti muurilla lausua: ”Ich bin ein Berliner.” Olisiko Brandtin idänpolitiikan herättämä epävarmuus tosiaan voinut olla viimeisenä kortena ratkaisemassa Kremlin Nordek-kan-
taa?

Ostpolitik ja sosiaalidemokratian paikka

Noustuaan Bonnissa valtaan lokakuussa 1969 Willy Brandt alkoi hakea sovintoa Neuvostoliiton ja sen liittolaisten kanssa. Avaus houkutteli Moskovaa, jolle Saksa oli aina ensi luokan asia. Tarjolla oli sodanjälkeisten rajojen tunnustaminen, DDR:n aseman vakiintuminen ja talousyhteistyö, jota

67. Em. Esztergályosin muistio 13.3.1970 keskusteluista Belohostikovin kanssa.

68. ”He at once took a grip on Nordek and pulled it out of the morass in which it had been floundering for months, indeed for years.” Suurlähettiläs A. D. M. Rossin raportti ’Herr Palme’s first six months’, 9.3.1970, Prime Minister’s Office (PREM) 13/3509, PRO.

69. Muistio Wilsonin ja ulkomin. Stewartin keskustelusta ennen viimeksi mainitun lähtöä Bonniin 13.11.1969, vain 3 alkusivua; C. Everettin muistio Wilsonille keskustelusta Labourin kv. sihteerin Gwyn Morganin kanssa, 25.11.1969 (Morgan ”was anxious that Palme should not be written off and he knew that Palme very much wanted to get his views and difficulties through to the Americans via you”); Everettin muistio pääministerin kannanotosta 24. 12. 1969 ja kirje Marcia Williamsille 7.1.1970. Kaikki PREM 13/3222. Brittien huoli siitä, että Brandt vanhana jäsenenä pystyi tarjoamaan Pohjolalle parempia EEC-ehdotuksia, Con O’Neillin muistio 25.3.1970, FCO 33/1232. – Olisi melkoinen ihme, elleivät venäläiset olisi päässeet perille ainakin Palmen yhteyksistä Sosialistisen Internationalin kautta.

70. Alan kirjoittelusta voidaan poimia esim. Ju. A. Krasin (1963), *Idei neprimiry*, Moskva: Znanie, 42. Juri Krasin näytteli Nkp:n kansainvälisen osaston konsultanttina merkittävää osaa Skp:n taustalla 1970–71. Nuoruudentyössään Krasin pani merkille, että Willy Brandt asetti toivonsa Itä-Euroopan nuorison levottomuuteen ja humanistisen sosialismin haaveisiin.

tarvittiin, kun neuvostotalous juuri alkoi pahasti yskiä. Nämä olivat painavia punnuksia.⁷¹ Bonuksena tuli vielä tilaisuus lyödä kiilaa länsileirin sisään. Vaikka Brandt varoi ärsyttämästä Yhdysvaltoja esim. Vietnamin asiassa, Bonnin mahdollinen erityisuhde itään lisäisi ilman muuta länsileirin sisäisiä paineita.⁷² Vielä painavampana houkuttimena Moskovassa vaikutti tarve turvata länsirintama Kiinan varalta. Uudet lähdetiedot vahvistavat käsitystä, että nimenomaan Kiina oli lopulta se tekijä, joka sai Kremlin jäärät tarttumaan Brandtin avaukseen.⁷³

Toisaalta neuvostotahoilla eli vahva epäluulo, jota ryyditti ideologinen, sosiaalidemokratiaan kohdistunut petetyksi tulemisen pelko. Brandtin näkymiä arvioidessaan Berliinin-suurlähettiläs Pjotr Abrasimov katsoi asiallisesti huomauttaa ranskalaiselle virkaveljelle, että SPD oli aina suhtautunut opportunistisesti ja pelkurimaisesti vallan valtaamisen kysymykseen.⁷⁴ Moskovassa väiteltiin, voiko sosiaalidemokraattien kanssa ruveta tosipuheisiin, kun näpit olivat niin monesti palaneet, Italiassa Nennin kanssa, ja Suomessa, kuten joku muistutti. Eri ulkopoliittiset virastot painottivat eri näkökoh-
tia. NKP:n kansainvälisen osaston Boris Ponomarjov (ja pääideologi Mihail Suslov) epäilivät, kun taas KGB:n Juri Andropov puolsi tarttumista Brandtin avaukseen; muistelmatietojen mukaan ulkoministeriö hoiperteli välimailloja, pääosin kallellaan neuvottelujen suuntaan.⁷⁵ Vielä alkukesästä, kun ns. Bahr-Papier oli valmis ja edessä kajasti jo sopimus, Ponomarjov huomautti suomalaisille tovereilleen, että ”sos.demit eivät yleensä täytä lupauksiaan”. Siltä varalta että niin sattuisi käymään, hän lisäsi oikeaoppisesti, että toisaalta sosiaalidemokraatit olivat alttiimpia työläisjoukkojen painostukselle kuin porvarit.⁷⁶

Pitääkseen langat käsissään ja pidäteläkseen liittolaisten erillisiä sopimushaluja länsisaksalaisten kanssa Brežnev varoitti omiaan, että *Ostpolitik* oli taktiikkaa, jonka merkeissä Itä-Euroopan maita houkuteltaiisiin yksitellen erilleen liittolaisistaan.⁷⁷ Näin ajatus oli Bonnissa aikoinaan kulkenutkin, mutta viimeistään Tšekkoslovakian miehi-

tys pakotti Brandtin lähtemään siitä, että asiat olisi pakko hoitaa suoraan Moskovan kanssa, jos ne aiottiin hoitaa.

Neuvostoliitossa pelättiin, että Pohjolas-
ta muodostuisi Saksan liittotasavallan vaikutuspiiri, joka liukuisi ja vedettäisiin kohti Euroopan talousyhteisöä. Kahden vaimon tartuttama norjantaito, skandinaavinen orientaatio ja sosiaalidemokraattisuus loivat Brandtille aivan toisen pohjan vaikuttaa

71. Michael J. Sodaro (1990) *Moscow, Germany and the West from Khrushchev to Gorbachev*, Ithaca & London: Cornell University Press, 135–64.

72. Britten Joint Intelligence Committeeen raportti Neuvostoliiton ulkopoliitikasta, 15.12.1969, *DBPO* III: I, erit. s. 203. Wilson Nixonille 11.3.1970 (Brandtista), *PREM* 13/3222. Gottfried Niedhart (2001) ‚Der alte Freund und der Neue Partner: Die Bundesrepublik und Supermächte‘, *Die USA und Deutschland im Zeitalter des Kalten Krieges 1945–1990. Ein Handbuch*. Bd. II 1968–1990. Julk. D. Junker. Stuttgart: DVA, 48–50. T. Michael dy (2001) ‚Grenzen der Solidarität: Die Bundesrepublik, die USA und der Krieg in Vietnam‘, samassa kirjassa s. 200–10.

73. Sarotte 2000, 19–21, 41. Varaulkoministeri V. S. Semjonov paljasti ”unter vier Augen” ulkoministeri Otto Winzerille, joka pelkäsi DDR:n myyntiä, että neuvostohallituksen ”bei der Erörterung dieser Fragen auch die Spannungen zwischen der Sowjetunion und China berücksichtigen musste.” Winzer Ulbrichtille, Stophille, Axenille ja Honeckerille 29.8.1969, *DY* 30/ J IV 2/202/81, SAPMO-BArch. Helsingissä suurlähettiläs Kovalev kytki ”kiinalaisten provokaation” USSuri-joella suoraan Saksaan, ks. Kekkonen *PM* 11.3.1969, *Vsk*. 1969, UKA. Kekkonen saama informaatio näyttää olleen sanataarkasti sama, jota Neuvostoliitto jakoi itäeurooppalaisille liittolaisilleen. Sarotte 2000, 24 ja viite 93.

74. Informaatio Abrasimovin keskustelusta Ranskan lähettilään Seydoux’n kanssa 26.9.1969, *DY* 30/ J IV 2/202–81, SAPMO-BArch.

75. Valentin Falin (1993) *Politische Erinnerungen*, München: Droemer Knaur, 53. Georgi Arbatov (1991) *Zatjanuvšejeesja vyzdorovlenie (1953–1985 gg.)*. *Svidetel’stvo sovremennika, Moskva: MO, 192–93*. Wjatscheslaw Keworkow (1995) *Der geheime Kanal*, Berlin: Rowohlt, 50–53. Lehtikirjoituksissaan Suslov ja Ponomarjov katsoivat juuri tähän aikaan tarpeelliseksi erityisesti korostaa rauhanomaista rinnakkainoloa luokkataistelun muotona, ks. *Kommunist* no. 15 ja 18, 1969.

76. Erkki Kivimäen muistiinpanot ’Ponomarjov-Kapitonov 11.6.1970’, *EKK*: 10.

77. Monika Kaiser (1997) *Machtwechsel von Ulbricht zu Honecker. Funktionsmechanismen der SED-Diktatur in Konfliktsituationen 1962 bis 1972*, Berlin: Akademie Verlag, 342–44. Kaiser selostaa Brezhnevin esiintymistä 3.12.1969 liittolaismaiden johtajien tapaamisessa Moskovassa. Päällimmäisenä neuvostojohtajalla oli ajatus, että *Ostpolitik*in tarkoitus oli ”zu schwächen und zu unterwühlen” itäblokin ideologista lujuttua ja yhtenäisyyttä.

kuin kristillidemokraattien johtamalla hallituksilla oli ollut, kun vielä aktiivinen, liennytysshenkinen idänpolitiikka puhutteli nimenomaan Pohjoismaissa, joita ei edes tiukimman moskovalaisnäkemyksen mukaan kiinnostanut sota, vaan turvallisuus.⁷⁸ Britannian tarkkanäköinen Moskovan-suurlähettiläs pani jo kesällä 1969 merkille, että Neuvostoliiton suurimpiin pelkoihin kuului ”pienempi, tiukempi ja Saksan johtama eurooppalainen ryhmä”.⁷⁹

Olisi paradoksaalista, jos Willy Brandtin valtaantulo sai Moskovan sanomaan *njet* pohjoismaiselle hankkeelle. Tuskinpa se painavin punnus olikaan, mutta viimeinen korsi se saattoi olla. Perinteisten sotilaallisten ja länsi-integraatioon kohdistuneiden epäilyjen ohella Moskovan Nordek-kantaa näet leimasi vahva ideologinen sävy. Oliin torjumassa sosiaalidemokraattista, taloudellisesti ja myös aatteellisesti kilpailukykyistä imperiumia, jollaisen pelättiin olevan muodosteilla Brandtin ja Harold Wilsonin johdolla. Pelko ei sikäli ollut tuulesta temmattu, että Tanskan, Norjan ja Saksankin sosiaalidemokraattien keskuudessa – mutta ei niinkään labour-puolueessa – tuli tavaksi myydä integraatiota kannattajille korostamalla, ettei tekeillä suinkaan ollut kapitalistien liitto työväenliikkeen nujertamiseksi, vaan moderni instituutio, joka raivaisi uusia mahdollisuuksia, jopa tien demokraattiseen sosialismiin, niin kuin Norjan Trygve Bratteli hahmotteli.⁸⁰ Moskovassa nämä maalailut tulkittiin niin, että tekeillä oli imperiumi, vieläpä epäilyttävimmällä menetelmällä, viettelemällä eikä pakolla. Kosygin väläytti peripelkoja sanomalla Karjalaiselle, että Saksojen yhdistyminen oli yhtä kaukana kuin Englannin ja Ranskan – ja kaupan päälle vielä Ruotsin.⁸¹ Neuvostojohdo veto- si Zavidovossa Nordekia torjuessaan Kekkoselle suoraan Brandtin ja Wilsonin nimiin ja sosiaalidemokratian pelkoon, joka oli näytellyt erittäin ratkaisevaa osaa myös 1968, kun Prahan pelättiin liukuvan omille teilleen. Sielläkin Moskova oli näkevinään Brandtin pukinsorkan.⁸²

Vaikka Brežnevin ulkopolitiikkaa leimasi konservatiivisuus ja varman päälle pelaaminen, Moskovan kielteiseen Nordek-kan-

taan liittyi myös toiveita. Kenen vaikutus, lännen vai idän, kulkisi vahvempana pitkän sosiaalidemokratiaa, jota yhteiskunnallisen liikehdinnän⁸³ ja uuden sukupolven uskottiin muuttavan? Neuvostojohdo halusi estää sosiaalidemokraattisten aatteiden tunkeutumisen omaan leiriin samoin kuin sen, että länsileirin eheyttä varjeltaisiin yhä vahvasti amerikkalaismielisten Labourin ja SPD:n siipien suojissa. Sellaiseksi hankkeeksi Nordek nyt nähtiin. Moskova halusi vai- kuttaa päinvastaiseen suuntaan, sosiaalidemokratiaan ja sen kautta länsileirin sisälle. Parhaan väylän tarjosivat Skandinavian puolueet, jotka kannatuksensa, valta-asemansa ja oman yhteiskunnallisen ’mallinsa’ nojalla nauttivat laajaa arvostusta. Suomen kohdalla voitiin nojata SDP:n siirtymiseen

78. Esztergályosin em. muistio 13.3.1970. Brandtin pohjoismaisista taustoista Mikko Majander (1999), *Die Ostpolitik der Sozialdemokratischen Partei Finnlands und die deutsche Frage*, *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*, toim. E. Hösch, J. Kalela, H. Beyer-Thoma, Wiesbaden: Harassowitz.

79. Suurlähettiläs Sir Duncan Wilson ulkoministeri M. Stewartille 14.7.1969, *DBPO* III: I, 183.

80. Kragin, Brandtin, Brattelin ja labourin kannanot- toja, Donald Sassoon (1996) *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, London: I. B. Tauris, 339–40.

81. Muistio Karjalaisen ja Kosyginin keskustelusta 26.11.1969 Kremlissä, 28.11.1969, Vsk. 1969, UKA.

82. Moskovassa 5.5. Brežnev varoitti jyrkästi Dubčekia jakamasta valtaa sosiaalidemokraattien kanssa; Nkp:n politbyroo varoitti 4.7. sd:n uudelleenperustamisesta; viiden Varsovan liiton maan kokouksessa 14.7. Brežnev arvioi TSKP:n muuttuvan sosiaalidemokraattiseksi. Heti miehityksen jälkeisissä neuvotteluissa venäläisten päävaatimuksia oli Sdp:n kieltäminen, mihin tšekit taipuivat. KGB:n *post mortem* -arvioissa 13.10. 1968 (Prahan-toimiston päällikkönä Mihail Kotov oli epäilemättä laatijoita) pidettiin erityisen vaarallisena Sdp:n elpymistä SI:n ja läntisten puolueiden tuella. Ks. eri dokumentit, *The Prague Spring 1968*, s. 108–11, 116, 121, 194, 228, 298, 478, 514.

83. Leninin 100-vuotispuheessa Brežnev todisteli mm. Pohjois-Ruotsin kaivoslakkojen nojalla, että län- nessä oli ”muodostumassa uusi poliittinen tilanne.” L. I. Brezhnev (1970) *Leninin aate elää ja voittaa*, Helsinki: APN, 58–61. Se oli varmasti ainoa kerta, kun ruotsalaiset mainittiin luokkataistelijoina tällä tasolla. Ruotsin johdossa lakot nähtiin fundamentaalisina koko yhteiskunnan ja työväenliikkeen kannalta: istuttuaan kolme viikkoa puhelimesta selvittämässä LKAB:n lak- koa Palme esitti puolueveljille syvän katsauksen historiaan todistaakseen, miksi asenteen täytyi olla ”ben- hård.” SAP:n puoluehallituksen ptk. 12.1.1970, A 2 A: 021, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB).

Kekkonen ulkopolitiikan kannalle ja muodosteilla oleviin SDP:n ja NKP:n puoluesuhteisiin; Ruotsissa ja vähän Norjassakin toiveita herätti USA-suhteen heikkeneminen ja Palmén kohdalla suorastaan ärtyminen. Kun Tukholmassa sonnustauduttiin moraalisen suurvallan kaapuun, aivan toisen tyylin imperiumin keskuksessa ei tällä kertaa pantu pahakseen. Parhaillaan viriteltiin Ruotsin sosiaalidemokraattien suoraa suhdetta Hanoiin, mikä ilman muuta lisäisi Tukholman etäisyyttä Yhdysvaltoihin ja myös sen lähimpiin liittolaisiin Euroopassa.⁸⁴

Ideologinen kertaustyö

Neuvostoliitto oli ”samanaikaisesti imperiumi ja aate”⁸⁵, ja usein uudessa tilanteessa osviittaa haettiin ideologiasta, joka ei ollut pelkkää ohjelmaa, vaan koko tulkinnan, diagnoosin ja arvioinnin kehikko. Pahaksi onneksi sattui niin, ettei tilanne ideologian alalla ollut mitenkään rento, vaan Moskovassa puhalsi suorastaan hyytävä virtaus. Tšekkoslovakian miehityksestä käytevoimaa saanut jäykkä suunta löi läpi korkeimmalla tasolla.⁸⁶ Huhuttiin jopa Stalinin maineenpalautuksesta hänen 90-vuotispäiväkseen 21. joulukuuta 1969. Vahvat voimat ajoivat sitä tosissaan.

Kun politbyroo käsitteli *Pravdaan* tehtyä merkkipäivän artikkelia, Ukrainan puoluejohtaja Pjotr Šelest iski silmänsä lauseeseen, jossa sanottiin Stalinin tehneen *vaka-via* poliittisia ja teoreettisia virheitä. Eikö riittäisi *joitakin?* Kompromissina päätettiin puhua virheistä ilman mitään luonnehdintaa; lisäksi väitettiin, etteivät virheet muutaneet sosialismin perusluonnetta. Brežnev pyyhki yli kritiikkiä, kuten lauseen, jossa korostettiin Stalinin virheiden yhä ajankoh- taista aatteellista merkitystä. Vanha tuttu Mazurov esitti Stalinin haudalle patsasta, jollainen pystytettiin. Poikkepuoliselta haiskahtavan kommentin esitti Aleksei Kosygin, jota askarrutti Stalinin rooli sodan sytytyssä 1941.⁸⁷ Vielä jälkikäteen Šelest lähetti raportin, jonka mukaan Ukrainassa oli enimmäkseen kiitelty Stalinin saavutuksia ja oltu sitä mieltä, että *Pravda* jankutti virheitä. Toisaalta neuvostoyhteiskunta oli sikäli toinen kuin Stalinin aikana, että kymmenis-

sä lukijakirjeissä tuli kriittisiä kommentteja. Miksi puhua virheistä, kun kysymys oli rikoksista, tiedusteli moskvalainen puolueen jäsen. ”Hän oli rikollinen, jonka ver- taista ei ihmiskunnan historia tunne.”⁸⁸

Stalinin täysi maineenpalautus jäi sikseen, monesta syystä. Suslov vieroksuu äkkikään- teitä ja ristiriitojen herättämistä. Brežnev ja kumppanit olivat Hruštševin aikana puh- neet jyrkästi Stalinia vastaan, mikä olisi kiu- sallisesti kaivettu esiin. Ja ystävät lännen veljespuolueissa olisivat reagoineet kieltei- sesti, niin kuin Itä-Euroopassakin ainakin Puolassa ja Unkarissa, joiden vallanpitäjät Gomučka ja Kádár olivat Stalinin aikana saaneet istua vankilassa.⁸⁹ Kremlin ideolo- giseksi valtavirraksi vakiintui ’hiipivä res- talinisointi’.⁹⁰ Stalin nahkoineen karvoineen ei palannut, mutta päätöksenteon ideolo- giset reunaehdot muuttuivat. Länttä, sosi- aalidemokratiaa ja Suomeakin katsottiin jyr- kemmästä kulmasta.

Samalla Kosyginin asema heikkeni. Kes- kuskomiteassa joulukuussa 1969 Brežnev lausui hänen nimissään kulkeneen talous-

84. Juan Boschin raportti Aasian matkaltaan, 21.11. 1969, F 02 H: 2, SAP, ARAB.

85. Henry A. Kissinger (1999) *Years of Renewal*, New York: Simon & Schuster, 99.

86. Ottaessaan etäisyyttä yya-polemiikkiin Koivisto rohkeni Paasikivi-seurassa kiinnittää huomiota tähän seikkaan, erittäin vierotusti: ”muuallakin [kuin Suomessa] on paljon vallalla virheellisiin historian tulkin- toihin ja väärään konservatismiin politiikkansa raken- tavia voimia.” Mauno Koivisto: Historian painolasti il- menee tavassa tarkkailla Suomen ja N-liiton suhteita, *SSd* 28.11.1969.

87. Politbyroon äänestyslista 19.12.1969 ja politbyroon jäsenillä käyneet kirjoitusluonnokset, joissa korjaus- ehdotuksia. Ensimmäisessä luonnoksessa 8.12.1969 (s. 39–45) ylipyhityksiä ja viimeisen liuskan takapuo- lella muistiinpanoja L. I:n [Brežnevin] kannanotoista. Rossiiski gosudarstvennoi arhiv sotsialno-polititšeskoj istorii (RGASPI), Moskova, f. 558, op. 11, d. 1414a. Itse kirjoitus, ’K 90-letiju so dnja roždenija I. V. Stali- na’, *Pravda* 21.12.1969. Politbyroon keskustelusta 17.12.1969 Volkogonov 1995, 9–10.

88. Šelestin mielialaraportti 24.12.1969 ja KGB:n (An- dropov) raportti no 3270–A, 25.12.1969, sekä *Pravdan* päätoimittajan M. Zimjaninin raportti 30.1.1970, liitte- nä otteita lukijakirjeistä, lainaus Grigorjev-nimiseltä henkilöltä (s. 85). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1414a.

89. A. S. Tšernjajev (1995) *Moja žizn i moja vremena*, Moskva: MO, 305. Arbatov 1991, 126–37. Roi Med- vedev (1991) *Litšnost i epoha, I, Polititšeskii portret L. I. Brežneva*, Moskva: Novosti, 146–48, 173–77.

90. Termi on Arbatovin.

uudistuksen hautaussanat.⁹¹ Kekkonen oli kesällä myöntänyt osuvaksi Britannian pääministeri Harold Wilsonin arvion, että sellainen suurryritys kuin vaikka Imperial Chemical Industries olisi saanut Kosyginistä etevän toimitusjohtajan, kun taas Brežnevin taipumukset viittasivat kuljetustyöläisten liiton pääsihteerin paikalle.⁹² Ongelmana oli vain se, että kovaa peliä kuljetusalalla ei ollut pelaamassa tradeunionisti, vaan arvaamattoman suurvallan johtaja, jolla oli komennossaan varsin huolestuttavia kulkuneuvoja.

Viime kädessä pääsihteerin – Stalinin titeli *gensek* palasi käyttöön; Hruštšev oli ykkössihteerin, *pervyi* – oli valtapoliitikko, ”huomattavan mittakaavan taktikko”.⁹³ Silti paljainkin vallan alueen ratkaisu eli Saksan sopimus sisälsi vahvoja ideologisia näkökohtia, eikä edes allekirjoittaminen vaiennuttanut Brežnevin aatteellista vanhaa aatamia, vaan Brandt ja kumppanit joutuivat sanankuulijoiksi.⁹⁴ Ja pääsihteerin aatearsenaali oli nuorena päntätyn Stalinin *Lyhyen kurssin* karkeusastetta, sillä Leonid Iljitš ei ollut lukumiehiä. Kerran ulkomailla neuvostojohdajille tuli yllättäen vapaailta ja alettiin ihmetellä, mitäs nyt. ”Mennään lukemaan kirjaa”, Kosygin tiesi. ”Vai kirjaa lukemaan”, pääsihteerin tuhahti. Moskovassa käytiin jatkuvaa ’taistelua Brežnevin sielusta’, sillä sellainen tällä sielukkaalla toverilla toki oli, ja ideologian alalla hän oli altis kuuntelemaan ’mörköjä’ (*mrakobes*). Kun tällainen valtiasta alistettiin ideologisen argumentin käyttöön, sai odottaa karkeaa jälkeä.⁹⁵

Kremlin troikassa Suomea oli siihen saakka hoitanut pääasiassa Kosygin, joka edusti pragmaattista valtionäkökulmaa ja taloutta, asioi lähinnä Kekkonen ja Karjalaisen kanssa ja tapaili kommunisteja vain *pro forma*. Vaikka presidentti ei hänen kanssaan saavuttanut samanveroista suhdetta kuin Hruštševiin, myötämielestä ja kunnioituksesta voi toki puhua. Siksi Kekkonen sävähti Zavidovossa, kun Kosygin luottamuksella kertoi pyytäneensä jopa vapautusta tehtävästään terveyssyistä, mutta pyyntö oli evätty.⁹⁶ Typeränoloinen Podgornyi letkauteli Kekkonen kuullen leikin varjolla kerrassaan sarkastisesti Kosyginille.⁹⁷

Viimeisen sanan myös Suomen-politiikassa sai Brežnev, joka puoluevirkansa puolesta oli tottunut nojaamaan ideologisiin argumentteihin, antanut valtaan tultuaan SKP:lle roolin myös valtiosuhteissa, korostanut jatkuvasti suomalaisten toverien hyviä mahdollisuuksia edetä, kun heti rajan takana oli malli valmiina, nähnyt kommunistien voiman keinona painostaa ja pitää linjoilla Kekosta.⁹⁸ Sen kahvinjuojan seurassa Leonid Iljitš ei tuntenut oloaan aivan viihtyisäksi.⁹⁹

91. Pihola 1998, 369. Unkarin talousuudistusta johtanut Rezső Nyers ajoitti haastattelussa 11.9.2000 neuvostokritiikin alkamisen juuri samaan kohtaan.

92. Muistio Wilsonin ja Kekkonen keskustelusta 17.7.1969, FCO 33/724. Kekkonen esitteli asiantuntemustaan arvioimalla Brežnevin vallan perustaksi Nkp:n aluesihteereiden verkoston, jota pääsihteerin taitavasti ruokki ja hyödynsi. Älykkäämpi mutta sisäänpäinkäännyt Kosygin ei sopinut ylläpitämäänsä klientelismii. Pari viikkoa myöhemmin Kosygin kuittasi – vaikka tuskin Kekkonen Wilsonin lausuntoa hänelle kertoi – brittikollegan ”henkilönä, jonka sanaan ei voi luottaa.” Kekkonen muistiinpanot keskusteluista Kosyginin kanssa 29.7.–3.8.1969, 23.8.1969, UKA 21/97. – Yhdysvaltain kuljetustyöläisten Jimmy Hoffan tapaus oli varmaan Wilsonille tuttu, mutta kai hän ajatteli brittien omaa liittoa, jonka johtoon oli juuri noussut labourin vasemmiston ärhäkkä edustaja.

93. Mauno Koivisto (2001) *Venäjänsä idea*, Jyväskylä: Tammi, 278.

94. As. hoitaja Antti Karppinen Risto Hyväriselle 20.8.1970, Vsk. 1970, UKA. Karppinen sai tietonsa neuvotteluihin osallistuneilta saksalaisilta.

95. A. M. Aleksandrov-Agentov (1994) *Ot Kollontai do Gorbatševa: Vospominanija diplomata*, Moskva: MO, 257–59. Arbatov (1991, alkaen s. 119) kuvaa laajasti tätä aatteellista kehitystä. Mörköjen vaikutus ja taistelu sielusta ovat häneltä.

96. Näin Kekkonen kertoi kesällä Nixonille. Muistio Nixonin ja Kekkonen keskustelusta 23.7.1970 (Navy Captain Erkki Minkkinen), Nixon Presidential Materials Project, National Security Council Files, VIP visits, Box 915, NA. Kiitän Jussi Hanhimäkeä tästä dokumentista. Brittien suurlähettiläs tiesi jo tammikuussa kertoa pääministeri Harold Wilsonille suomalaisten kertomista huhuista, että Kosygin oli vetäytymässä kenties terveyssyistä. Muistio pääministerin tapaamisesta Sir Duncan Wilsonin kanssa, 16.1.1970, PREM 13/3490. 97. Tämän Kekkonen kertoi Ruotsin suurlähettiläälle palattuaan seuraavalta Zavidovon-matkalta, jolla samaa ei enää ollut havaittavissa. Hägglöfin raportti no. 131, 1.3.1971, HP 1 Af: 292, UD.

98. Brežnevin loppupuheenvuoro Skp:n ja Nkp:n neuvotteluissa 19.2.1965, liitteenä Skp:n poliittisen toimikunnan pöytäkirjassa 23.2.1965, Kansan arkisto. Erkki Kivimäen muistiinpanot 'Breshnev, Leonid' [27.3.1969] EKK: 10.

99. Vladivostokin huipputapaamisen (23.11.1974) lämmittelypuheissa Brežnev haukuskeloi egyptiläisten toilauksia ja mainitsi vihaavansa kahvia, jonka hän us-

Yhteenveto: kartoittamattomille vesille

Näin Neuvostoliiton Suomen-politiikassa ajaututtiin kartoittamattomille vesille. Ulkopuolisten silmin Moskovan ote Suomesta oli häkellyttävän vahva ja lujittumaan päin. Taloussuhteet olivat mittavat ja Suomelle elintärkeitä, Kekkonen ulkopoliitiikka nautti laajaa tukea ja myös entinen kanto kassessa, SDP, oli mukana niin pitkällä ettei paluuta ollut. Neuvostoliiton edustajilla oli tiiviit kontaktit suomalaisen yhteiskunnan lähes kaikkien alojen eliittiin ja KGB:n ulkomaantiedustelun poliittisen linjan edustajat laajensivat systemaattisesti verkostoaan. Jopa länsi oli aiempaa pitemmälle mukautunut asioiden tilaan. Kun pääministeri Koivisto yhä vain ajoi Nordekia, britit eivät tahoneet uskoa tietoja, että venäläiset olivat kääntäneet peukalonsa alaspäin. ”Neuvostoliiton hyväksyntä on edelleen henkilökohtaisen poliittisen menestyksen välttämätön ennakkoehto Suomessa, ja ellei Koivisto halua tehdä lopullista poliittista itsemurhaa, mistä emme ole nähneet merkkiäkään, on vaikea uskoa, että hän uhmaisi venäläisiä tällä tavalla.”¹⁰⁰

Luulisi tämän kaiken painaneen, kun Moskovassa punnittiin uusia tekijöitä. Mutta ei, kielteiset piirteet korostuivat. Epäluulo ja kokemustenkin ruokkima piiritetyn leirin mentaliteetti olivat juurtuneet syväälle neuvostoliittolaiseen poliittiseen kulttuuriin. Saavutusten ja voiman jatkuvan rummutuksen kääntöpuolella nakersi epävarmuus. Kun imperiumi oli koottu pakolla, pelättiin sen piiriin joutuneiden vain teeskentelevän rakkautta ja livahtavan tilaisuuden tullen tiehensä.

Jo liennytyksen mahdollisuuden olisi luullut ruokkivan perusturvallisuutta ja kaupankäynnin henkeä Moskovassa, ja tietysti määrin niin kävikin, mutta prosessin alkuvaiheen epävarmuus oli omiaan lisäämään ideologisen tekijän painoarvoa ulkopoliitiikassa. Mahdollinen avautuminen lännen suuntaan pani *sekä* korostamaan valpautta ja kontrollia omassa leirissä *että* miettimään uusia teitä laajentaa omaa vaikutusvaltaa vastapuolen piirissä. Seesteisten valtiosuhteiden vallitessa ideologia olisi pai-

nettu taka-alalle, kuten oli usein tehtykin, mutta nyt tilanne *ei* ollut seesteinen. Niin kauan kuin liennytyksestä oltiin Moskovassa epävarmoja, oli Suomen suunnalla pohjaa vähintään suhdannekriisille.

Puolueettomuuden paikan Kremlin silmissä muuttivat toisaalta Prahan kevät, toisaalta uusi arvio Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain voimasuhteesta, johon Suomen asema yllättävän tiiviisti kytkeytyi. Vaikka Suomen oma politiikka muuttui vain vähän, se nähtiin toisella taustalla kuin ennen. Hieritymän päästäminen julki loppusyksystä 1969 liittyi paitsi Suomen sisäisiin ongelmiin¹⁰¹ myös kansainvälisiin paineisiin. Viimeksi mainituista tunkeutuu vielä kerran väkisin esiin Saksan kysymys. Yhä vallitsi vanha laki: kun sillä suunnalla kuumeni, Suomessa lämpeni. Näin oli ollut koko vuosisadan: kaikki bolševikkien ja Suomen väliset kriisit saivat kimmokkeensa Saksan suunnalta, niin itsenäistymisen ja toisen maailmansodan vaiheet kuin sodanjälkeiset kriisit 1948–49, 1958 ja 1961.

Vanhojen pukarien Moskovan ja Bonnin paranevien puhevälien olisi ilman muuta luullut helpottavan Suomen asemaa, mutta asia ei ollut niin yksinkertainen, siksi syviä pelkoja ja paineita prosessi kantoi. Ja historian kuorma oli raskas: sopiessaan saksalaisten kanssa Brežnev muisteli loppukesää 1939.¹⁰² Sitä aikaa ajatteli myös Helsingin kenties terävin tarkkailija suurlähettiläs Ingemar Häggelöf, joka näki, että äkkimuuutos Neuvostoliiton ja Saksan suhteissa voisi heijastua dramaattisesti Suomen asemaan. ”Suomi on ollut lähellä tuhoaan itsenäise-

koi Kekkonen lempijuomaksi. Kissinger 1999, 288. Havaintoja Kekkonen ja Brežnevin suhteista, Koivisto 1997, 219.

100. A. C. Stuarin raportti 'Finland and Nordek and the Soviet Union', 7.1.1970, FCO 33/1111. Suurlähettiläs Ledwidge ymmärsi ulkoministeriön ja keskusta-puolueen Nordek-linjaa, koska se oli "more prudent than Koivisto's current tactics", joka saattoi kyllä auttaa Sdp:tä vaaleissa, "but I doubt if it will do them any good with the Russians." ledwidgen raportti 'Finland and Nordek', 29.12.1969, FCO 33/1111.

101. Näitä olivat oikeiston vaalivoiton ja kansanrintaman hajoamisen uhka, SKP:n hajaannus ja muutkin. Tässä artikkelissa nämä painavat sisäiset tekijät joudutaan sivuuttamaan.

102. Falin 1993, 124.

nä kansakuntana Saksan ja Neuvostoliiton konfliktien seurauksena – mutta yhtä lailla myös näiden kahden eurooppalaisen suurvallan läheisen yhteistyön vaiheessa.”¹⁰³

Maaailma oli liikkuvassa tilassa ja myös Suomi näytti olevan liu’ussa. Jos ’Naapuri’ pelkäsi jo ’kaalimaiden’ liukua omille teilleen, paljon aiheellisempaa oli pelätä samaa Suomessa, joka oli löyhemmin kiinni. Oltiin perimmäisten kysymysten äärellä, sillä jopa suhteiden kivijalka yya-sopimus joutuisi uuteen valoon Bonnin ja Moskovan suhteiden muuttuessa. Niinpä Brežnev otti sopimuksen jatkamisen esille Zavidovossa helmikuussa 1970, viisi vuotta ennen eräpäivää.¹⁰⁴ Kiireen toinen motiivi oli se, että Moskova uskoi Kekkosen istuvan viimeistä kauttaan presidenttinä ja kenties piankin poistuvan poliittisesta elämästä.¹⁰⁵ Siksi maalivaalien tuloksella olisi kauaskantoinen ulkopoliittinen oirearvo. Zavidovon jälkeen suurlähettiläs Jaakko Hallama ei enää viitsinyt selittää kaikkea parhain päin, vaan viestitti pohjoismaisille virkaveljilleen Moskovassa, että ilmassa oli ”onda aningar”.¹⁰⁶

103. Hägglöf Wachtmeisterille 5.3.1970, HP 1 Af: 288, UD.

104. Suomi 1996, 351–52. ’Naapuri’ ja ’kaalimaat’ olivat Neuvostoliiton ja sen liittolaisten lempinimiä eräissä alan suomalaispiireissä. Varsovan liiton kokousillallisilla oli käytössä toinen jaottelu: votkamaat (Neuvostoliitto ja Puola), olutmaat (DDR ja Tšekkoslovakia) ja viinimaat (Unkari, Romania ja Bulgaria). Georgi Šahnazarov (2001) *S voždjami i bez nih*, Vagrius: Moskva, 243.

105. Suurlähettiläs Rudolf Rónain raportti 6.8.1970, no. 002678, Unkarin ulkoministeriön erittäin salaiset asiakirjat 1970, kansio 36, MOL XIX–J–1–j. Rónai kertoo saaneensa tiedon yya-sopimuksen jatkamisen syystä Neuvostoliiton suurlähetystöstä. Luultavimmin lähde oli uusi kollega A. S. Beljakov.

106. Suurlähettiläs Gunnar Jarringin salasähke no. 70 Moskovasta, 2.3.1970, ja Leif Leiflandin muistio 6.3.1970, HP 1 Af: 288, UD.